

Key words: local lore, K. Kushnir-Marchenko, S. Tereshchenko, Cherkassy region, history of native land, museum.

Одержано 22.02.2018.

УДК 81.373.21(477.41-22)

**Олександр Павлик,
Діана Животівська
(Переяслав-Хмельницький)**

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧА ХАРАКТЕРИСТИКА МІКРОТОПОНІМІВ С. ВЕЛИКА КАРАТУЛЬ НА ПЕРЕЯСЛАВЩИНІ

Процес розвитку топонімічних досліджень в Україні має власну історію. Зокрема, найширшого розвитку топонімічні дослідження отримали з середини ХХ ст., хоч перші спроби осмислення накопиченого топонімічного матеріалу сягають ще античних часів.

Топонімія досить цінне науково-краєзнавче джерело. Це власне історія та фольклор, зафіксовані в назвах географічних об'єктів. Важливою є топонімія у селах, оскільки малим населеним пунктам властива певна сталість у складі населення, в результаті чого, власні географічні назви довгий час зберігають своє первинне ім'я або ж зазнають мінімальних змін.

Тому об'єктом вивчення став один із таких населених пунктів – с. Велика Каратুলь Переяслав-Хмельницького району Київської області, розташоване за 10 км. на північний схід від районного центру.

Для топоніміки характерні свої специфічні методи досліджень. Основну роль відіграють польові дослідження, збір первинного матеріалу, виявлення природних, історичних і етнографічних особливостей певного регіону, особливостей, які визначають своєрідність топонімів.

Топоніміка використовує методи, притаманні історичній науці, – роботу з архівними матеріалами, аналіз письмових джерел. На службу топоніміці поставлені методи, які властиві географічній науці – картографічний, просторово-порівняльний та інші.

Наведені у нашому дослідженні топоніми дають певні уявлення про історико-культурний розвиток с. Велика Каратুলь. Переважна більшість з них утворилися у ХІХ-ХХ ст., однак деякі мають значно давніше походження. На жаль, до наших часів збереглися далеко не всі мікротопоніми. Однак вивчення та збереження нині існуючих топонімів має сприяти поширенню знань про історію рідного краю серед місцевого населення.

Ключові слова: с. Велика Каратুলь, Переяславицина, етимологія, ліс, мікротопонім, озеро, походження, річка, топонім, урочище, школа.

Мікротопоніми – важливе джерело української історії, адже багато з них мають давнє походження і своїми назвами відображають ті чи інші події, що відбувалися у цій місцевості, бережуть у собі згадки про людей, які колись жили у тій чи іншій місцевості. Важливими, з цієї точки зору, є топонімія у селах, через історичні процеси, які мали місце у різні час в Україні, малим населеним пунктам властива певна сталість у складі населення, у результаті чого, власні географічні назви довгий час зберігають своє первинне ім'я або ж зазнають мінімальних змін.

Одним із таких населених пунктів є с. Велика Каратুলь Переяслав-Хмельницького району Київської області, розташоване за 10 км. на північний схід від районного центру.

Вивчення історії села, а тим паче топонімії, у попередні роки майже не здійснювалося. У середині ХХ ст. В.М. Брахнов, досліджуючи походження назв населених пунктів Переяслав-Хмельницького району, робить припущення щодо генезису назви села [1]. Короткі відомості про Велику Каратুলь вміщено у багатотомному виданні «Історія міст і сіл УРСР» [9]. У 1988 та 1990 рр., археологічною експедицією ПХДКІЗ проводилися розвідки територією району, у тому числі у с. Велика Каратুলь та на його околицях, у звіті якого згадуються деякі мікротопоніми, на території яких було виявлено археологічний матеріал [2; 3]. О.В. Колибенко

у своїй праці обробив та систематизував мікротопоніми Переяславщини, до числа яких увійшли і топоніми Великої Каратулі [11]. Через призму археологічної науки згадуються власні назви топонімічних об'єктів у серії статей С.М. Вовкодава та О.В. Юрченка [4; 6; 7; 8; 9; 21].

В.М. Брахнов походження назви села пов'язує з тюркськими племенами Чорних клобуків – Каратулів (*тюрк.* – чорна шапка), які проживали у цій місцевості у XII ст. [1].

Перша писемна згадка про с. Велика Каратуль датується 1649 р., під час відбудови Михайлівської церкви, коли на будівництві працювали «*каратульці*», а до тамтешнього священика в наступні роки почали звертатись жителі села відбути богослужіння у селі, оскільки церкви та священика на той час у Каратулі не було. У реєстрі Переяславського полку згадується про 48 козаків із Великої Каратулі. Для зручності наскрізна нумерація топонімів у тексті відповідає нумерації в ілюстраціях (рис. 3, 4).

Топоніми с. Велика Каратуль:

1. Безгубова лоза – урочище, яке знаходиться на правому березі р. Гнилка, ліворуч відразу за «*строківським містком*», на відстані у 2180 м. східніше від шкільної будівлі. Своїй назві мікротопонім завдячує, своєму власнику, одному із місцевих поміщиків, у якого, з невідомої причини, не було однієї з губ.

2. Біле озеро (болото) – гідронім, який позначає заболочену місцевість поряд із лісовим масивом, за 5 км. на північний схід від приміщення школи, східніше «*Звірплемгоспу*» та простягається до західних околиць с. Строкова.

3. Броварка – річка, що протікає повз с. Велика Каратуль. Серед місцевого населення зрідка вживаються назви Кирпичанка, Каратулька, Супротивка. Серед жителів інших сіл, розмічених на її берегах, ще вживаються назви: Лукашівка, Чирська, Чорна, Яненка. Назви зумовлені населеними пунктами, де вона бере початок або протікає: Броварка, Каратулька, Чорна, Яненка; через виробництво цегли, яке відбувалося на її берегах – Кирпичанка; її напрямком руху проти течії Дніпра – Супротивка [5].

4. Бубирів горб – природне підвищення у лісах між с. Студеники та Велика Каратуль, знаходиться за 4000 м. на північний схід від Великокаратульської школи. На думку автора, даний мікротопонім є антропонімом і походить від прізвища Бубир.

5. Верижине – прибережна територія правого та лівого берега р. Гнилки, бере початок за 1 300 м. на схід від будівлі сільської школи та закінчується біля так званого строківського моста. Олександр та Олена Колибенко, у своїй статті «Топоніми та топооснови Переяславщини у «Реєстрі всього Війська Запорозького»», пов'язують походження назви мікротопоніма з Омеляном та Іваном Вериженками.

6. Вингуля – мікротопонім, що позначає колишню протоку р. Броварка. Її межі визначаються за 2300 м. та 1600 м. на південь від сучасної будівлі школи, поряд із хутором Мар'янівка. На думку О.В. Колибенка, мікротопонім є похідним від литовського слова «*vingis*», що означає «звивина, змія, заворот» [11].

7. Вовче горло – урочище, розташоване у лісовому масиві за 5,5 км. на північний схід від школи с. Велика Каратуль. Походження назви невідоме.

8. Волна – об'єднувальна назва, яка застосовується до двох кутків:

а) **Велика Волна** – куток с. Велика Каратуль, який бере свій початок за 1 050 м. на північ від приміщення школи та закінчується при останніх хатах, при русі в бік автодороги Т1032. На південному-сході межує з кутками П'ятихатка та Дзюбина, на північному сході з Малою Волною.

б) **Мала Волна** – куток, який межує з Великою Волною. Територіальні межі Малої Волни – вулиця Переяславська, та перевулок, який бере свій початок біля кладовища та з'єднується із вказаною вулицею.

Народна етимологія так пояснює походження назви топоніма:

Перший – російські купці пливучи по р. Броварка на човні, потрапили під шквальний вітер, і хвилі, які утворилися внаслідок цього, перекинули їх човен. Вибравшись на берег,

вцілілі купці вигукнули: «Вот это волна!». З тих пір прилеглу місцевість та будинки почали називати Волна.

Другий – у часи кріпацтва, найбільшим землевласником у с. Велика Каратуль був пан Плескач, кріпаки якого проживали на хуторі Плескачі. Ті селяни, яким вдавалося викупитися із панства, переселялися на правий берег р. Броварки, де будували собі нові будинки. Оскільки люди були вільними (вольними), те місце де вони проживали отримав назву «Вольна». З часом, «ь» випав і куток став називатися Волна.

9. Гаяринці – урочище розташоване на лівому та правому берегах р. Броварка, простягається від хутора Мар'янівка до лісосмуги, яка розділяє землі сіл Велика Каратуль та Воскресінське. Назва топоніма походить від прізвища жителя Переяслава – Гаярин, який володів цією землею.

У серпні 2017 р. автором (О.П.) під час поверхневого огляду ділянки, розташованої у вказаному урочищі, виявлено місцезнаходження концентрації гончарної кераміки кінця X – XI ст. Нововиявлена пам'ятка потребує подальших обстежень та досліджень.

На Американській карті України 1950 р. (рис. 1), на території цього урочища позначена група двох курганів (*Burialmounds* – Д.Ж.). За словами Остапенка Миколи Миколайовича, землю з них використовували для підсіпки під час будівництва автодороги між с. Велика Каратуль та с. Воскресінське, у результаті чого вони були повністю зруйновані.

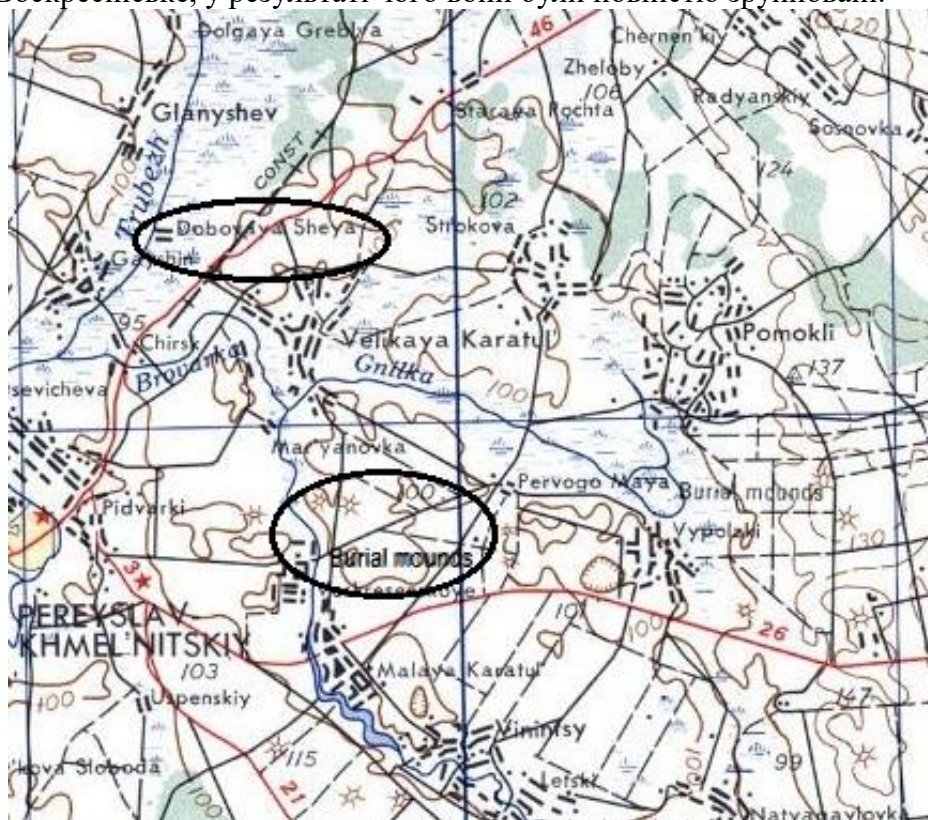

Рис.1. Карта на якій позначено два нині неіснуючі, кургани

10. Германів ліс – лісовий масив, який знаходиться за 3300 м. на північний схід від приміщення сільської школи. Походження назви мікротопоніма незрозуміле.

11. Гнилка – річка, права притока р. Броварки, протікає повз південну частину села до з'єднання вказаних рік. Походження назви гідроніма невідоме. Також, по-відношенню до цієї річки використовується назва Гатка (Гадка).

12. Гребля – умовна назва, яка позначає шлюзи на р. Броварка у північно-західній частині села за 2 210 м. від шкільної будівлі.

13. Гурина долина – урочище, що знаходиться за 2 600 м. на північний захід від школи с. Велика Каратуль, у місцевості між правим берегом р. Броварка та автошляхом від села у напрямку дороги Т1032. Ймовірно, свою назву мікротопонім отримав від прізвиська одного з жителів села.

14. Дзюбина – один з найбільших за своїми розмірами та протяжністю куток с. Велика Каратуль. Бере свій початок за 280 м. на північ від школи і закінчується на межі кутків Велика Волна та П'ятихатка, в районі другої за ліком автобусної зупинки, при русі з м. Переяслав-Хмельницький. Куток охоплює більшу частину вул. Сахна. За переказами місцевих жителів, назва походить від прізвища пані Дзюба, кріпаки якої проживали в цій частині села, її обійстя знаходилося ближче до сучасної центральної частини села. При проведенні земляних робіт люди й зараз знаходять рештки будівель – фундамент, фрагменти цегляної кладки, речі господарського призначення. В сучасному селі Велика Каратуль є сім'ї з прізвищем Дзюбенко. При опитуванні Усик (Дзюбенко) Ганни Андріївни, жительки с. Велика Каратуль, стало відомо, що її дідусь та бабуся були кріпаками у цієї пані.

15. Дзюбине озеро – гідронім, який позначає водойму за 3640 м. на північний схід від школи, в лісі ліворуч від під'їзного шляху до Звірплемгоспу. На думку автора, мікротопоніми Дзюбина та Дзюбине озеро мають спільне походження від прізвища поміщиці Дзюбиhi.

16. Діброва – топонім, який позначає ліс на північ від Собачого кладовища і до урочища Трубайло. Сама назва топоніма позначає ліс, у якому переважає дуб з супутніми широколистяними породами.

17. Дубова Шия – урочище, знаходиться за 3700 м. на північний захід від школи. У цьому місці знаходився хутір з однойменною назвою, який було позначено на Трьохверстовій військово-топографічній карті Шуберта Ф.Ф. у середині XIX ст. (рис.2). На півночі, півдні та заході межує з Трубайлом, зі східного боку знаходиться ліс та автодорога Т1032. Орієнтовно, хутір проіснував до середини XX ст., що підтверджується позначенням його на Американській карті України 1950 р. (рис.1). Поряд з урочищем знаходяться рештки «змійових» валів. Точне походження назви мікротопоніма невідоме, лише є припущення, що воно пов'язане з невеликою ділянкою дубового лісу, що мав витягнуту форму і нагадував шию.

Рис.2. Карта нової редакції Шуберта Ф.Ф., на якій позначено деякі зовнішні топоніми с. Велика Каратуль

18. Дубошийське – озеро, яке знаходиться в лісі ліворуч від траси Т1032, при русі в бік с. Студеники, за 3 200 м на північний захід від приміщення школи. Походження назви гідроніма походить від назви хутора Дубова Шия.

19. Жуківщина – куток знаходиться у межах провулку, який розташований ліворуч від будинку культури при русі від центру села, та робить ще один поворот ліворуч. На північному сході межує з кутком Катричі. Назва топоніма пов'язана з прізвищем Жук, яке домінувало серед жителів цього кутка в період 20-х років ХХ ст.

20. За Плавом – урочище, яке прилягає до оз. Плав з півночі, обмежується територією з піщаним ґрунтом, яка використовується з сільськогосподарською метою. Походження назви пов'язане географічним розташуванням.

21. Камойова долина – урочище, знаходиться за 5100 м. на північний схід від школи, східніше від Звірплемгоспу. Розташоване на полях між так званими Каратульським та Строківським лісами. Топонім виник від, чи то прізвища, чи то імені Камой.

22. Канцєєва – перевулок, який знаходиться за 1000 м. на північ від приміщення школи. Він з'єднує вул. Середня на кутку Новоселиця та вул. Перемоги, біля Литовки. Етимологія назви невідома.

23. Катричі – куток с. Велика Каратуль, знаходиться в центрі села та із заходу прилягає до школи. Походження мікротопоніма пов'язане з місцевим жителем, який мав прізвище Катрич. За свідченнями місцевих жителів, він був багатодітним батьком, мав 4 синів. І кожному з них, коли вони одружувалися відділяв частину свого двору, щоб ті могли збудувати там свої будинки. Хронологічні межі походження топоніма не встановлені.

24. Катричів рів – мікротопонім на р. Гнилка поряд з Сьомаковим. Поглиблена частина, опар. Етимологія назви невідома.

25. Кисилівщина – луки, які знаходяться у східній частині села, на місці осушених боліт. На півдні межують з оз. Козине, на півночі – з урочищем Храпач та вуликами місцевого сільського господарства. Етимологія назви невідома.

26. Ковиржин – куток, який на півночі межує зі Стригунами. Територіальні межі визначаються вул. Луговою за 1 000 м. на північний схід від школи, у провулку праворуч від центральної вул. Перемоги. Назва мікротопоніма пов'язана із сільським прізвиськом Ковиржинчики, яким нарекли одну із сімей, що проживала у цій місцевості.

27. Козацька гора – оронім, який позначає підвищення на відстані біля 5 км. на північ від Великокаратульської школи, в лісі між селами Велика Каратуль та Студеники. Є складовою частиною урочища Козацька Могила.

За свідченнями місцевого жителя, на Козацькій горі не росли дерева і один з великокаратульців на прізвище Булах, перебуваючи в Криму, купив там саджанці сосни, які й успішно були посаджені на підвищенні.

28. Козине озеро – знаходиться за 620 м. на схід від школи, утворене в результаті меліоративних робіт. Топонім утворився від кутка Козине, з яким вони межують.

29. Козівщина (Козине) – куток, який бере свій початок за 220 м. на північний схід від будівлі школи, та закінчується біля перетину із Ковиржином. Етимологія походження назви невідома. Можливо, назва топоніма пов'язана з тим, що куток прилягає до луку і місцеві жителі випасали на ньому кіз.

30. Коп'євичий горб – підвищення на лівому березі р. Гнилка за 2600 м. на південний схід від школи. До того, як у цій місцевості провели меліоративні роботи, тут знаходилися заболочені луки, на яких місцеві жителі заготовляли сіно. Це підвищення було єдиним придатним місцем, де можна було складати копи, без ризику, що вони зігниють, набравшись вологи від землі. На думку автора, свою назву оронім отримав від слова «копа», хоча і не виключено, що вона могла піти від прізвища Коп'євич або іншого.

31. Косенька дорога – колишня дорога довжиною близько 3 900 м., яка простягалася від північної частини кутка Чалівщина до хутора Травневе (американська карта). На даний час цей шлях замінила ґрунтова дорога, яка знаходиться на північний схід від вказаного дромоніма, та є паралельними одна до іншої. Походження назви невідоме.

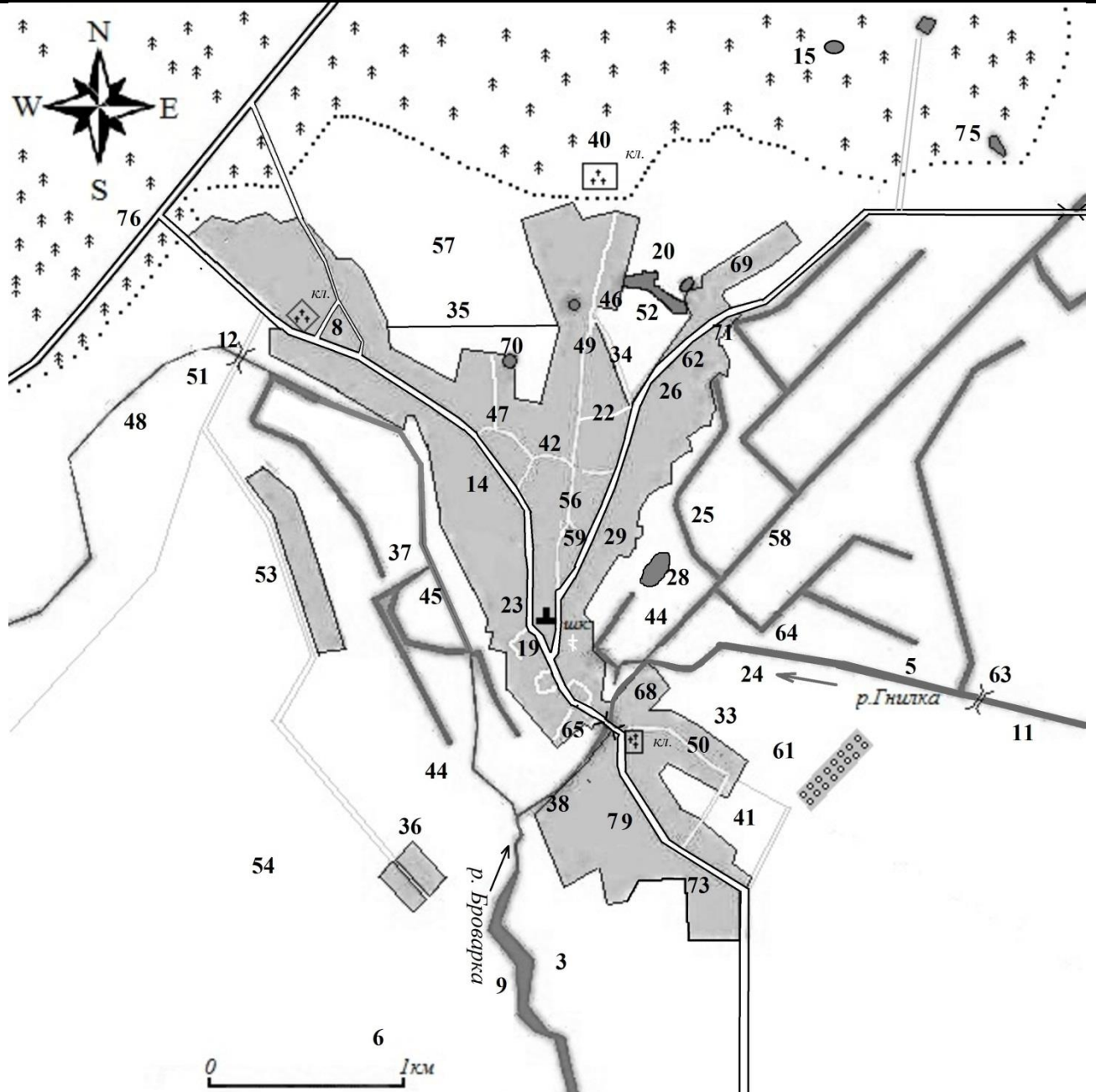

Рис.3. Карта топонімів с. Велика Каратуль

32. Куждина долина – урочище розташоване за 4 км. на південний схід від школи, поряд з хутором Травневе. За свідченням місцевих жителів, свою назву топонім отримав від прізвища Кужда, яке мав один із жителів с. Велика Каратуль та був власником ділянки землі, яку позначає мікротопонім.

33. Левадне – мікротопонім, прибережна територія лівого берега р. Гнилка, знаходиться між Сьомаковим та Паралівщиною.

34. Литовка – куток, початок якого знаходиться за 1 200м. на північний схід від будівлі школи, у провулку ліворуч. З північно-східного боку до кутка прилягають луки, з півночі куток межує з Паньковою дорогою та Очеретяним хутором, на заході – з кутком Новоселиця. За переказами місцевих жителів, назва топоніма походить від того, що колись у цьому місці зупинялися купці з Литви.

35. Малі Гаї – топонім, який позначає урочище в межах с. Велика Каратуль. Знаходиться у північній частині села та межує з «Собачим кладовищем» на півночі, «П'ятихаткою» на півдні, «Волною» із західного боку та «Литовкою», «Новоселицею», «Паньковою дорогою» на сході. Через урочище проходить ґрунтова дорога із заходу на схід, яку місцеві жителі використовують для скорочення шляху між «Волною» та кутками, які знаходяться на захід від

неї. Назва мікротопоніма походить від того, що на цьому місці певний час знаходився гай. Залишається невідомим, чому використовується приставка «малі», оскільки топоніми зі словом гай/гаї у навколишній місцевості не зустрічаються.

36. Мар'янівка – хутір, знаходиться приблизно за 1,5 км. на південний захід від шкільної будівлі та за 650 м. на захід від місця впадіння р. Гнилки в р. Броварка. Свою назву хутір отримав від імені панни Мар'яни, кріпаки якої проживали в цьому місці в середині ХІХ – на початку ХХ ст.

Рис.4. Зовнішні топоніми с. Велика Каратуль

37. Міське – урочище, яке позначає колишні болота, які були осушені в результаті меліоративних робіт. Знаходиться на лівому березі р. Броварка, та простягається на 2 км.

вздовж неї, починаючи від шлюзів на півночі і закінчуючи місцевістю за 400 м. від впадання р. Гнилки в Броварку. Походження мікротопоніма невідоме.

38. Млинок – мікротопонім, який позначає місце, де колись знаходився вітряний млин. Знаходився він на лівому березі р. Броварка, поряд з місцем, де в неї впадає р. Гнилка. За свідченнями сільського старожила, поряд з млинком знаходилося невеличке, але глибоке озеро.

39. Мойка – урочище, яке знаходиться в лісовому масиві поряд із с. Велика Каратуль за 5 600 м. на північ від приміщення школи. На півдні межує з Білим озером. Походження назви мікротопоніма невідоме.

40. На піску – урочище, знаходиться в лісі біля північних околиць села за 2 250 м. від шкільної будівлі. На цьому місці розташований один із сільських цвинтарів. Назва топоніма пов'язана із розташуванням урочища на піщаному ґрунті.

41. Новий сад – топонім, сформований в середині ХХ ст., позначає собою колишній фруктовий сад, який було викорчувано за правління М.С. Горбачова у ході антиалкогольної кампанії 1985-1990 рр. Знаходиться за 1380 м. на південний схід від школи, межує з кутком Паралівщина на північному сході, Чалівщиною на півдні. Приставку новий, отримав через те, що був посаджений пізніше від Старого саду.

42. Новоселиця – куток, який знаходиться в межах рогу вулиць Шевченка та Середньої з одного боку, і далі по вулиці Шевченка до перехрестя з кутком Литовка, з яким він межує на сході та кутком П'ятихатка на заході. Назва топоніму походить від того, що в цьому місці поселялися нові жителі села – новосели.

43. Облоги – урочище, яке знаходиться за 500-1000 м. на південний захід від хутора Мар'янівка, на захід від колишньої протоки р. Броварка, яка називається Вингуля. Назва топоніма походить від обрізів селянських полів, якими володіли поміщики і здавали в оренду малоземельним господарям. Ймовірно, ця місцевість використовувалась з такою метою.

44. Оболоння – збірна назва заплавних луків правого берега р. Гнилка та обох берегів р. Броварка, на яких відбувається випасання худоби жителів села.

45. Острів – мікротопонім прибережних територій, які під час розливу р. Броварка залишалися незатопленими, звідси і відповідна назва.

46. Очеретяний хутір – куток, який на заході сусідній до Панькової дороги, а на півдні межує з Середньою дорогою та Литовкою, на сході з озером Плав та луками. Походження назви місцеві жителі пов'язують з прізвиськом Максима Очеретяного, який проживав у цьому місці.

47. П'ятихатка – куток с. Велика Каратуль, який знаходиться за 1 060 м. від будівлі школи. Територіальні межі визначаються північною частиною вул. Шевченка, починаючи від провулка, що з'єднує її з вул. Сахна. Назва топоніма походить від того, що довгий час, на території цього кутка було тільки 5 дворів (хат).

48. Панський сад – залишки саду поміщика Плескача, який проживав поряд у ХІХ - на поч. ХХ ст. Знаходиться за 2410 м. на північний захід від школи, на лівому березі р. Броварка навпроти комбикормового заводу. Походження назви мікротопоніма є тотожним об'єкту, до якого він застосовується.

На різночасових до цієї місцевості вживалася назва «Господар д.» (ймовірно «господарський двір» або «Господар добрий») та «Новий господар» (рис.5).

Рис.5. Німецька карта 1941 р.

49. Панькова дорога – куток, який знаходиться на півночі села та межує на півдні із кутками Литовка і Новоселиця, на півночі впритул прилягає до лісового масиву та кладовища. Назва топоніма походить від імені місцевого жителя, діда Панька, який проживав тут в кінці XIX - на початку XX ст.

50. Паралівщина – знаходиться в південно-східній частині села, бере свій початок від повороту ліворуч біля кладовища та закінчується на початку сільськогосподарських полів. На південному заході межує з Чалівщиною. До 1920 р. куток був значно меншим за розмірами, але із початком діяльності комнезамів, жителям села, які не мали своєї землі, виділили по 60 с. угідь у цьому місці. Назва топоніма походить від прізвища родини Грифіля Порало, які проживали тут в кінці XIX ст. Спочатку для означення даної місцевості використовувалася назва «Поралівщина», яка поступово змінилася на «Паралівщина».

51. Печище – урочище, знаходиться на північно-західній околиці села у місці, де р. Броварка робить крутий вигин на захід. Назва мікротопоніма, на думку автора, пов'язана із варіантом назви р. Броварка – Кирпичанка, ймовірно у цьому місці знаходились печі для випалювання цегли.

На території урочища були знайдені монети XVIII-XIX ст. та скіфські наконечники стріл.

52. Плав – озеро, знаходиться за 1750 м. на північний схід від сільської школи. Розташоване в місцевості, яка лежить між кутками Литовка, Очеретяний хутір, Филонівщина, Тургала та за Плавом. Відомостей про походження гідроніма не збереглося.

53. Плєскачі – хутір, розташований на підвищенні вздовж лівого берега р. Броварка, за 1 000 м. на північний захід від будівлі школи. Назва топоніма походить від прізвища пана Плєскача, який володів хутором в кінці XIX - на початку XX ст.

54. Рокитова долина – урочище, розташоване за 2 200 м. на південний захід від сільської школи. До середини XIX ст. поряд знаходився хутір Рокити, який був позначений на серії карт, серед яких мапа Стрельбицького І.О. 1871 р. (рис. 5). Свою назву топонім отримав від заростей верб (рокит), які знаходяться у цьому місці.

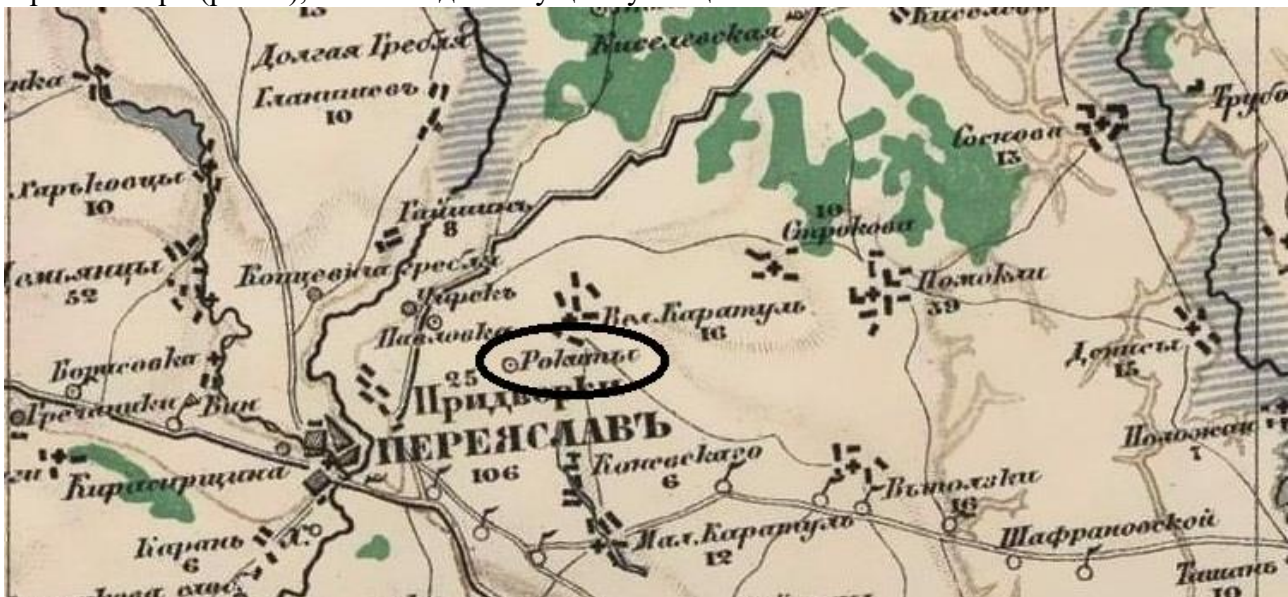

Рис.6. Карта на якій позначено х. Рокити (нині не існує).

55. Селище – урочище, розташоване за 3 500 м. на схід від приміщення школи, прибережна територія лівого берега р. Гнилки. Територіальні межі визначені трапецієвидним утворенням, яке формують р. Гнилка та меліоративні канали. Назва мікротопоніма походить від старого поселення (села), яке існувало на цьому місці.

56. Середня дорога – куток, від якого власне і отримала назву ціла вулиця. Початок її знаходиться за 150 м. на північний захід від приміщення школи та переходить у Новоселицю на півночі. На заході межує з кутками Катричі та Дзюбина, на сході з Козівщиною та Соньківкою. Походження назви пов'язується з локацією вулиці, яка проходить посередині між двома гілками головного автошляху села.

57. Собаче кладовище – мікротопонім, що позначає собою місцевість за 2100 м. на північ від школи. На півдні межує з Малою Волною, на сході з урочищем «на Піску». Собою являє територію площею біля 40 га., яка складається з піщаних ґрунтів. Свою назву топонім отримав через те, що в цьому місці люди закопували померлих тварин, серед яких були і собаки, бо неродюча земля не підходила більш ні для яких цілей. На даний момент на території «Собачого кладовища» знаходиться звірогосподарство «Вікінг».

58. Солонці – знаходиться за 1410 м. на схід від школи. Цей мікротопонім позначає землі, де переважають ґрунти з підвищеним рівнем солі.

59. Соньківка – куток, який знаходиться на відстані в 500 м. на північний схід від школи, у провулку ліворуч від автодороги у напрямку с. Строкова. Етимологія походження назви невідома.

60. Срібне – озеро, яке знаходиться на відстані 3 840 м. на північний схід від будівлі школи ліворуч від дороги біля лісового масиву на захід від с. Строкова. Етимологія походження назви невідома.

61. Старий сад – топонім, сформований в середині ХХ ст., та позначає собою колишній фруктовий сад, який було викорчувано за правління М.С. Горбачова в ході антиалкогольної кампанії 1985-1990 рр. Знаходиться за 1330 м. на південний схід від школи, межує з кутком Паралівщина на північному заході та урочищем Верижине на південному сході. Від саду залишилася невеличка смужка із шовковиць. Приставку старий, отримав через те, що був посаджений раніше від Нового саду.

62. Стригуни – територія, яка займає правий бік вул. Перемоги, на півдні межує з кутком Литовка, а на півночі з Филонівщиною, знаходиться у північно-східній частині села. Етимологія назви незрозуміла.

63. Строківський міст – мікротопонім виник на місці містка через р. Гнилку за 2200 м. на схід від школи. Він отримав свою назву, бо через нього проходить короткий шлях ґрунтовими дорогами між селами Велика Каратуль та Строкова.

64. Сьомакове – прибережна територія правого берега р. Гнилка, за 1 200 м. на схід від школи, яка тягнеться паралельно до кутка Паралівщина. Назва топоніма походить від прізвища Сьомак, роду якого належала ця земля.

65. Тоцьківщина або Село, Селянка – куток у центральній частині Великої Каратулі, бере початок за 200 м. на південь від школи і закінчується прилеглою до правого берега р. Гнилка територією на півдні та лугами на заході та сході. Назва топоніма Тоцьківщина походить від прізвища Тоцький, яке було поширене в цьому місці, а Селянка від того, що ця частина прилягає до центру села.

66. Травневе (за Валом) – хутір, який утворився в результаті Столипінської аграрної реформи, коли селяни могли отримати надільну землю для ведення сільськогосподарських робіт та збудувати хутір. Скористалися такою нагодою і жителі с. Велика Каратуль, нащадки яких і досі проживають там. Населений пункт знаходиться за 5 250 м. на південний схід від школи. Із початком створення хутора фігурувала назва за Валом, оскільки населений пункт знаходився з іншого боку Великого валу із системи так званих Змійових валів, по відношенню до Великої Каратулі.

Беручи до уваги той факт, що першими жителями Травневого були жителі с. Велика Каратуль, хоча й адміністративно воно відноситься до сільської ради Малої Каратулі, вказаний хутір визначено як такий, що відноситься до зовнішніх мікротопонімів с. Велика Каратуль.

67. Трубайло – луки заплави лівого берега р. Трубіж, використовуються для випасання худоби та заготовлення сіна, колишне болото. Урочище знаходиться за 3200 м. на північ від школи, та поділяється на Велике та Мале. Походження мікротопоніма тісно пов'язане із річкою Трубіж, яка ще має назву Трубайло та походить від слова труба.

68. Туніївщина – знаходиться біля Паралівщини, прилягаючи до перпендикулярно один до одного. Знаходиться за 715 м. на південний схід від шкільної будівлі. На цьому кутку проживали Яків, Леонтій та Володимир Тунії. Саме від цього і пішла назва антропоніма.

69. Тургала – куток, знаходиться на північній частині с. Велика Каратуль, займає частину вул. Перемоги, починаючи від повороту до урочища Заплав і закінчуючи кінцем села, при русі у бік Строкови. На сході до кутка прилягає урочище Храпач, на півдні куток межує з Филонівщиною. Назва топоніма походить від назви Тургайських степів у Казахстані. У другій половині XIX ст. в пошуках вільних земель до Казахстану стали прибувати переселенці з Таврійської, Катеринославської, Херсонської, Харківської, Полтавської, Київської, Чернігівської, Подільської та Волинської губерній, серед них і жителі с. Велика Каратуль. Через несприятливі погодні умови: вітри, піщані бурі та заметілі, вони були змушені повернутися до свого села. Повернувшись додому, вони виявили, що їх пустуючі будинки вже зайняті односельцями. Тому і вирішили побудуватися в новому місці. Спочатку, для означення цих людей використовувалась назва Тургайці, а куток, де вони поселились – Тургайя. Поступово ця назва трансформувалася в Тургала.

70. Турове озеро – природна за своїм походженням водойма, знаходиться за 1380 м. на північ від шкільної будівлі. Свою назву мікротопонім отримав від прізвища Тур, одного із жителів села, земельна ділянка якого межує з озером.

71. Филонівщина – куток, який знаходиться у північно-східній частині села, на півночі межує з Тургалою, на півдні – зі Стригунами. Свою назву топонім отримав від місцевого жителя на ім'я Филон.

72. Храпач – топнім, який належить колишнім болотам, які починалися від північно-східних околиць с. Велика Каратуль і закінчувалися біля так званого Строківського лісу, та були осушені під час меліоративних робіт. Етимологія походження назви невідома.

73. Чалівщина – куток села, знаходиться на південній околиці Великої Каратулі. Бере свій початок від повороту праворуч біля кладовища, що знаходиться за мостом через р. Гнилката закінчується на виїзді із села у напрямку с. Воскресінське. На північному сході межує з кутком Паралівщина. Через куток проходить вул. Володька. Назва кутка походить від сільського прізвиська Чалий, яке вживалося до Кіндрата Овчаренка, рід якого проживав тут в період 20-х рр. XX ст. До середини XX ст. топонім Чалівщина позначав тільки північну частину кутка, яка прилягає до кладовища.

74. Черепашине озеро – нині неіснуюча водойма, яка знаходилася в районі урочища Трубайло.

75. Чешене озеро – озеро, яке знаходиться за 3 400 м. на північний схід від приміщення школи, на південно-західній межі Германового лісу. Походження назви гідроніма не зрозуміле.

76. Шлях – асфальтовна дорога Т1032, яка проходить повз село. Мікротопонім переважно вживається лише серед жителів прилеглих кутків.

77. Штернове – урочище розташоване за 2 700 м. східніше від школи с. Велика Каратуль. На сході межує із Ягодним, на заході із Солонцями. Етимологія назви не зрозуміла.

78. Ягодне – мікротопонім, який позначає урочище, розташоване за 3 000 м. на схід від будівлі школи. Є найвищою точкою в цій місцевості – 106,4 м. над рівнем моря. На заході межує зі Штерновим, півночі – з Храпачем, а на сході прилягає до сільськогосподарських угідь с. Строкова. Походження назви не зрозуміле.

79. Яськівщина – топонім, який до середини XX ст. позначав південну частину хутора Чалівщина, а саме: на півночі – починався від краю цвинтарю і закінчувався на перехресті з дорогою, що з'єднувала цей куток з Паралівщиною, на півдні. Етимологія походження назви невідома, за припущенням місцевого жителя, топонім отримав своє ім'я від прізвища Ясько.

Отже, наведені вище топоніми дають певні уявлення про історико-культурний розвиток с. Велика Каратуль. Переважна більшість з них утворилися у XIX-XX ст., однак деякі мають значно давніше походження («Вингуля», «Верижине»). На жаль, до наших часів збереглися далеко не всі мікротопоніми. Однак вивчення та збереження нині існуючих топонімів має сприяти поширенню знань про історію рідного краю серед місцевого населення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- 1.Брахнов В. М. Про місцеві назви Переяслав-Хмельницького району на Київщині. Мовознавство. 1957. Т. 14. 48 с.
- 2.Г.Н. Бузян, Н.М. Буйлук, Н.Т. Товкайло. Отчет о работе Переяслав-Хмельницкой археологической экспедиции за 1988 г. // НА ИА НАНУ. 1988/171. 24 с.
- 3.Звіт про роботу Переяслав-Хмельницької археологічної експедиції за 1990 рік / Г.М. Бузян, М.М. Буйлук, О.В. Колибенко, М.Т. Товкайло // НА ИА НАНУ. 1990. №1990/186. 40 с.
- 4.Вовкодав С.М., Юрченко О.В. Давньоруські пам'ятки басейну р. Броварки на Переяславщині. Середньовічні старожитності Південної Русі-України: тези доповідей Третьої Міжнародної студентської наукової археологічної конференції (Чернігів, 16-18 квітня 2004 р.). Інститут археології НАН України, Чернігівський державний педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка, Інститут слов'янської історії та культури. Чернігів: Чернігівський державний педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка, 2004. С.13-14.
- 5.Вовкодав С.М., Юрченко О.В. Історико-краєзнавча характеристика топонімів с. Лецьки на Переяславщині. Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. Переяслав-Хмельницький, 2005. Вип. 17. С.7-11.
- 6.Вовкодав С.М., Юрченко О.В. Пам'ятки епохи енеоліту-бронзи басейну р. Броварки на Переяславщині. Наукові записки НІЕЗ «Переяслав». Переяслав-Хмельницький, 2015. Випуск 9 (11). С.68-87.
- 7.Вовкодав С.М., Юрченко О.В. Поселенська структура давньоруського часу долини р. Броварка на Переяславщині. «Археологія & Фортифікація України». Збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції [редкол.: О.О. Заремба (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2016. С.115-129.
- 8.Вовкодав С.М., Юрченко О.В. Система заселення давньоруського часу басейну р. Броварка на Переяславщині. Старожитності Вишгородщини: Зб. тез, доповідей і повідомлень 16-ої наук.-практ. конференції 27-28 травня 2010 р., (Вишгородський іст.-культ. заповідник). Вишгород. 2010. С.27-39.
- 9.Вовкодав С.М., Юрченко О.В. Система заселення Пізньоримського часу басейну р. Броварка на Переяславщині. Переяславіка: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»: Збірник наукових статей. Переяслав-Хмельницький, 2017. Випуск 12 (14). С.121-134.
10. Історія міст і сіл Української РСР. Київська обл. Київ, 1971. С.523.
11. Колибенко О.В. Переяславщина під владою татар, у складі Великого Князівства Литовського та Речі Посполитої. Історія та культура рідного краю (матеріали на допомогу вчителям та учням). Переяслав-Хмельницький, 1994. Ч.1. С.45-53.
12. Усне свідчення жителя с. Велика Каратуль Остапенка Миколи Миколайовича (1939 р.н.).
13. Усне свідчення жителя с. Велика Каратуль Середнього Івана Федоровича (1937 р.н.)
14. Усне свідчення жителя с. Велика Каратуль Сороки Андрія Андрійовича (1942 р.н.).
15. Усне свідчення жителя с. Велика Каратуль Усик Василя Охтановича (1936 р.н.).
16. Усне свідчення жителя с. Велика Каратуль Чорногор Миколи Сидоровича (1929 р.н.).
17. Усне свідчення жительки с. Велика Каратуль Павлик Марії Максимівни (1935 р.н.)
18. Усне свідчення жительки с. Велика Каратуль Сороки Софії Григорівни (1941 р.н.).
19. Усне свідчення жительки с. Велика Каратуль Усик Ганни Андріївни (1940 р.н.).
20. Усне свідчення жительки с. Велика Каратуль Чорногор Олександри Нехтодівни (1937 р.н.).
21. Юрченко О.В. Пізньосередньовічна Переяславщина за археологічними, топонімічними та писемними джерелами. Київська Старовина: Київ, листопад-грудень 2003. №6 (354). Головний ред. П.П.Толочко. С.123-126.

REFERENCES

- 1.Brakhnov, V.M. (1957), Pro mistsevi nazvy Pereiaslav-Khmelnytskoho raionu na Kyivshchyni, Movozaivstvo, T. 14, 48 s.
- 2.Buzyan, G.N. & Buyluk, N.M. & Tovkaylo, N.T. (1988), Otchet o rabote Pereyaslav-Hmelnitskoy arheologicheskoy ekspeditsii za 1988 g., NA IA NANU, 24 s.
- 3.(1990), Zvit pro robotu Pereiaslav-Khmelnytskoi arkheolohichnoi ekspedytsii za 1990 rik, N.M. Buzian, M.M. Builuk, O.V. Kolybenko, M.T. Tovkailo, NA IA NANU, №1990/186, 40 s.
- 4.Vovkodav, S.M. & Yurchenko, O.V. (2004), Davnoruski pam'iatky baseinu r. Brovarky na Pereiaslavshchyni // Serednovichni starozhytnosti Pivdennoi Rusi-Ukrainy: tezy dopovidei Tretoi

Mizhnarodnoi studentskoi naukovoï arkheolohichnoi konferentsii (Chernihiv, 16-18 kvitnia 2004 r.), Instytut arkheolohii NAN Ukrainy, Chernihivskiy derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni T.H. Shevchenka, Instytut slovianskoi istorii ta kultury, Chernihiv, S.13-14.

5.Vovkodav, S.M. & Yurchenko, O.V. (2005), Istoryko-kraieznavcha kharakterystyka toponimiv s. Letsky na Pereiaslavshchyni, Naukovi zapysky z ukraïnskoi istorii: Zbirnyk naukovykh statei, Pereiaslav-Khmelnyskyi, Vyp. 17, S. 7-11.

6.Vovkodav, S.M. & Yurchenko, O.V. (2015), Pam'iatky epokhy eneolitu-bronzy baseinu r. Brovarka na Pereiaslavshchyni, Naukovi zapysky NIEZ «Pereiaslav», Pereiaslav-Khmelnyskyi, Vypusk 9 (11), S.68-87.

7.Vovkodav, S.M. & Yurchenko, O.V. (2016), Poselenska struktura davnoruskoho chasu dolyny r. Brovarka na Pereiaslavshchyni, «Arkheolohiia & Fortyfikatsiia Ukrainy», Zbirnyk materialiv VI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii [redkol.: O.O. Zarembo (vidp. red.) ta in.], PP Buinytskyi O.A., Kam'ianets-Podilskyi, S.115-129.

8.Vovkodav, S.M. & Yurchenko, O.V. (2010), Systema zaselennia davnoruskoho chasu baseinu r. Brovarka na Pereiaslavshchyni, Starozhytnosti Vyshhorodshchyny: 36. tez, dopovidei i povidomlen 16-oi nauk.-prakt. konferentsii 27-28 travnia 2010r., (Vyshhorodskiy ist.-kult. Zapovidnyk), Vyshhorod, S.27-39.

9.Vovkodav, S.M. & Yurchenko, O.V. (2017), Systema zaselennia Piznorymskoho chasu baseinu r. Brovarka na Pereiaslavshchyni, Pereiaslavika: Naukovi zapysky Natsionalnoho istoryko-etnohrafichnoho zapovidnyka «Pereiaslav»: Zbirnyk naukovykh statei. Pereiaslav-Khmelnyskyi, Vypusk 12 (14), S.121-134.

10. (1971), Istoriia mist i sil Ukrainskoi RSR, Kyivska obl., Kyiv, S.523.

11. Kolybenko, O.V. (1994), Pereiaslavshchyna pid vladoiu tatar, u skladi Velykoho KniazivstvaLytovskoho ta RechiPospolytoi, Istoriia ta kultura ridnoho kraiu (materialy na dopomohuvchyteliu ta uchniam), Pereiaslav-Khmelnyskyi, Ch.1., S.45-53.

12. Usne svidchennia zhytelia s. Velyka Karatul Ostapenka Mykoly Mykolaiovycha (1939 r.n.).

13. Usne svidchennia zhytelia s. Velyka Karatul Serednoho Ivana Fedorovycha (1937 r.n.)

14. Usne svidchennia zhytelia s. Velyka Karatul Soroky Andriia Andriiovycha (1942 r.n.).

15. Usne svidchennia zhytelia s. Velyka KaratulUsyk Vasylia Okhtanovycha (1936 r.n.).

16. Usne svidchennia zhytelia s. Velyka Karatul Chornohor Mykoly Sydorovycha (1929 r.n.).

17. Usne svidchennia zhytelky s. Velyka Karatul Pavlyk Marii Maksymivny (1935 r.n.)

18. Usne svidchennia zhytelky s. Velyka Karatul Soroky Sofii Hryhorivny (1941 r.n.).

19. Usne svidchennia zhytelky s. Velyka Karatul Usyk Hanny Andriivny (1940 r.n.).

20. Usne svidchennia zhytelky s. Velyka Karatul Chornohor Oleksandry Nekhtodiivny (1937 r.n.).

21. Yurchenko, O.V. (2003), Piznoserednovichna Pereiaslavshchyna za arkheolohichnymy, toponimichnymy ta pysemnymy dzherelamy, Kyivska Starovyna: Kyiv, lystopad-hruden, №6 (354), S.123-126.

Pavlyk O., Zhyvotivska D. Historical and regional studies characteristics of microtoponyms village Velyka Karatul in the Pereiaslav area.

The process of the development of toponymic research in Ukraine has its own history. In particular, toponymic studies have received the widest development since the middle of the 20th century, although the first attempts to comprehend the accumulated toponymic material date back to ancient times.

Toponymy is a fairly valuable scientific and lore source. This is the actual history and folklore, recorded in the names of geographical objects. Toponymy is important in villages, because small settlements have a certain constancy in the population, which results in their own geographical names preserving their original name for a long time or undergoing minimal changes.

Therefore, the object of study was one of these settlements – village Velyka Karatul of Pereiaslav-Khmelnyskyi district of the Kiev region, located 10 km. to the north-east of the district center.

For toponymics, their specific research methods are characteristic. The main role is played by field studies, the collection of primary material, the identification of natural, historical and ethnographic features of a particular region, features that determine the originality of toponyms.

Toponymics uses methods that are inherent in historical science, work with archival materials, analysis of written sources. The service of toponymy put methods that are inherent in geographical science cartographic, spatial-comparative, and others.

The toponyms presented in our study provide some ideas about historical and cultural development of Velyka Karatul. The overwhelming majority of them were formed in the 19th and 20th centuries, but some have a much earlier origin. Unfortunately, not all microtoponyms are preserved till our time. However, the study and preservation of existing toponyms should promote the spread of knowledge about the history of the native land among the local population.

Одержано 18.02.2018.

УДК 94 (477.84):323.1 «1950/1960»

*Іван Тимків
(Тернопіль)*

ЕТНІЧНІ ЗМІНИ У СТРУКТУРІ НАСЕЛЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ У 1950–1960 РОКАХ

У статті проаналізовано динаміку етнічного складу населення Тернопільської області у 50–60-х рр. ХХ ст. Охарактеризовано вплив політичних (радянська, русифікація) та економічних (розвиток промисловості, поява нових виробничих галузей, зростання добробуту населення) чинників на причини та особливості зміни етнічної структури населення. Показано динаміку чисельності окремих етносів (росіян, поляків та євреїв), що проживали в області у досліджуваний період.

Методологічною основою дослідження виступають принципи наукового пізнання: науковості, системності, історизму та плюралізму. Статтю виконано із використанням таких методів як проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, системний, структурний, логіко-аналітичний.

Етнічні зміни, що мали місце на теренах Тернопілля у 50–60-х рр. ХХ ст., були наслідком результатів Другої світової війни та цілеспрямованої політики радянського керівництва. Економічне зростання і поява нових виробництв у певній мірі спричинили зростання етнічної строкатості населення, водночас дослідження дозволяє зробити висновки, що зростання представництва інших народностей не вплинуло на загальну структуру населення Тернопільської області.

Ключові слова: *українці, росіяни, поляки, національні меншини, Тернопільщина, керівні кадри.*

Дослідження регіоналістики, локальної історії та мікроісторії розглядаються дослідниками як одні з найперспективніших і, разом з тим, вони залишаються гостро дискусійними. Це зумовлено необхідністю змін історіографічних пріоритетів, застосуванням міждисциплінарних методів, нових дослідницьких підходів та вироблення нової методології. Вивчення проблеми динаміки чисельності населення Тернопільської області у 1950–60-х рр. дозволяє зробити висновок, що вітчизняна історіографія на сьогодні ще не має ані чітко розробленої методології дослідження, ані монографій з конкретних її проблем. Актуальним завданням сучасної історичної науки є вивчення етнічних змін населення країни та окремих її регіонів. Аналіз етнічної динаміки населення Тернопільської області 50-х–60-х рр. ХХ ст. є особливо актуальним, оскільки саме в цей період населення краю зазнало значних перетворень, спричинених результатами Другої світової війни та радянською демографічною політикою.

В основі джерельної бази – архівні матеріали та статистична інформація, що стосується чисельності та етнічної структури населення регіону у досліджуваний період. Для проведення даного дослідження були використані справи Держархіву Тернопільської області [2–15] та офіційно опубліковані результати Всесоюзних переписів населення [21].

Щодо історіографії дослідження, то потрібно відзначити наявність низки узагальнюючих праць, що стосуються окремих народів та безпосередніх досліджень зміни їхньої чисельності. Особливе місце займають праці видатного українського етнографа В. Наулка, який у статті «Динаміка етнічного складу населення Тернопільщини (XIX–XX ст.)» [20] продемонстрував особливості зміни чисельності населення титульних етносів регіону. В. Кубійович у монографії «Етнічні групи південнозахідної України (Галичини) на 1. 1. 1939» [17], навів детальні дані про чисельність населення Тернопільщини (у тогочасних географічних межах). Аналіз етнодемографічних процесів у західноукраїнському регіоні відображено у статті